

**SHAHAR MUHITIDA OMMAVIY OVQATLANISH TIZIMINI TASHKIL
ETISHNING ARXITEKTURAVIY-SHAHARSOZLIK TAMOYILLARI**

Azizova Zilolaxon Xikmat kizi

Tayanch doktorant, Toshkent arxitektura-qurilish universiteti, Toshkent, O'zbekiston.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada shahar muhitida ommaviy ovqatlanish tizimini tashkil etishning arxitekturaviy va shaharsozlik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, xizmat ko'rsatish sektorining kengayishi hamda yashash muhiti sifatini oshirishga qaratilgan davlat siyosati bilan belgilanadi. Maqolaning maqsadi ommaviy ovqatlanish obyektlarini shahar funksional tuzilmasi bilan uyg'un joylashtirish, ularning xizmat ko'rsatish samaradorligi, transport va piyoda kirish imkoniyati, ekologik moslashuvchanligi hamda ijtimoiy jozibadorligini ta'minlaydigan arxitekturaviy-shaharsozlik tamoyillarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot adabiyotlar tahlili, qiyosiy-tipologik yondashuv, funksional-fazoviy tahlil va konseptual modellashtirish usullariga tayandi. Natijada ommaviy ovqatlanish tizimini joylashtirishning markaziy, magistral va mahalla miqyosidagi uch darajali modeli hamda ularni loyihalashning funksional integratsiya, transport-piyoda qulayligi, moslashuvchan rejalashtirish, ekologik barqarorlik va inklyuzivlik tamoyillari taklif etildi.*

Kalit so'zlar: *ommaviy ovqatlanish tizimi, arxitektura muhiti, shaharsozlik, fazoviy tashkil etish, xizmat ko'rsatish infratuzilmasi, inklyuziv muhit, barqaror shahar.*

Аннотация: *В данной статье анализируются архитектурные и градостроительные основы организации системы общественного питания в городской среде. Актуальность исследования обусловлена ускорением процессов урбанизации в Узбекистане, расширением сектора услуг и государственной политикой, направленной на повышение качества жизни. Цель статьи – разработка архитектурных и градостроительных принципов, обеспечивающих гармоничное размещение объектов общественного питания в функциональной структуре города, эффективность их обслуживания, транспортную и пешеходную доступность, экологическую адаптивность и социальную привлекательность. Исследование основано на анализе литературы, сравнительном типологическом подходе, функционально-пространственном анализе и методах концептуального моделирования. В результате предложена трехуровневая модель размещения систем общественного питания на центральном, главном и районном уровнях, а также принципы функциональной интеграции, транспортной и пешеходной доступности, гибкого планирования, экологической устойчивости и инклюзивности их проектирования.*

Ключевые слова: *система общественного питания, архитектурная среда, градостроительство, пространственная организация, сервисная инфраструктура, инклюзивная среда, устойчивый город.*

Abstract; *This article analyzes the architectural and urban planning foundations of organizing a public catering system in an urban environment. The relevance of the study is determined by the acceleration of urbanization processes in Uzbekistan, the expansion of the service sector, and state policy aimed at improving the quality of the living environment. The purpose of the article is to develop architectural and urban planning principles that ensure the harmonious placement of public catering facilities with the functional structure of the city, their service efficiency, transport and pedestrian accessibility, environmental adaptability, and social attractiveness. The study was based on literature analysis, comparative typological approach, functional-spatial analysis, and conceptual modeling methods. As a result, a three-level model of the placement of public catering systems at the central, main and neighborhood scales was proposed, as well as the principles of functional integration, transport and pedestrian convenience, flexible planning, environmental sustainability, and inclusiveness of their design.*

Keywords: *public catering system, architectural environment, urban planning, spatial organization, service infrastructure, inclusive environment, sustainable city.*

1. Kirish

Zamonaviy shaharda ommaviy ovqatlanish obyektlari faqat ovqat iste'mol qilinadigan joy emas, balki ijtimoiy muloqot, rekreatsiya, turizm, xizmat ko'rsatish va shahar iqtisodiy faolligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O'zbekistonda urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, shahar aholisi ulushining oshib borishi va yashash muhitiga qo'yilayotgan yangi talablarga ko'ra, umumiy ovqatlanish tarmog'ini endi alohida bino darajasida emas, balki shahar tizimining integral elementi sifatida ko'rib chiqish zarur [1; 2].

So'nggi yillarda mamlakatda xizmat ko'rsatish sohasi va shahar servis infratuzilmasini kengaytirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida hududlarda xizmat ko'rsatish tarmoqlarini kengaytirish, kundalik ehtiyoj yuqori bo'lgan servis nuqtalarini rivojlantirish, urbanizatsiya siyosatini takomillashtirish va shaharsozlik hujjatlari tizimini yaxshilash vazifalari belgilangan. Bu esa ommaviy ovqatlanish obyektlarini joylashtirish va loyihalashni strategik shaharsozlik masalasiga aylantiradi [1].

Xorijiy tadqiqotlar ovqatlanish muassasalarining shahar ichidagi taqsimoti tasodifiy emasligini, balki aholi zichligi, iqtisodiy faollik, transport tarmoqlari, biznes markazlariga yaqinlik, turar-joy zonalari va qurilgan muhit sifatiga bog'liq shakllanishini ko'rsatadi. Shu bois ommaviy ovqatlanish obyektlari tarmog'ini ilmiy asosda joylashtirish shahar makonidan oqilona foydalanish, kundalik servisga teng kirish imkonini ta'minlash va shahar muhitining jozibadorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi [4; 5].

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

Ushbu tadqiqotning maqsadi shahar muhitida ommaviy ovqatlanish tizimini tashkil etishning arxitekturaviy-shaharsozlik tamoyillarini aniqlash va ularni amaliy loyihalash uchun konseptual model ko‘rinishida taklif etishdan iborat.

2. Materiallar va metodlar

Mazkur maqola konseptual-tahliliy xarakterga ega bo‘lib, unda empirik kuzatuvdan ko‘ra adabiyotlar, siyosiy-huquqiy manbalar va zamonaviy urbanistik tadqiqotlar sintezi asosiy metod sifatida qo‘llanildi. Tadqiqotning birinchi bosqichida O‘zbekistonning urban rivojlanishiga oid rasmiy hujjatlar, BMTning barqaror shaharlar konsepsiyasi hamda urbanizatsiya bo‘yicha xalqaro hisobotlar o‘rganildi [1; 2; 3].

Ikkinchi bosqichda ovqatlanish obyektlarining fazoviy taqsimoti, klasterlashuvi va joylashuv omillari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar qiyosiy tahlil qilindi. Uchinchi bosqichda esa olingan xulosalar asosida shahar muhitiga mos arxitekturaviy-shaharsozlik model ishlab chiqildi [4; 5; 6].

Metodik jihatdan qiyosiy-tipologik tahlil, funksional-fazoviy tahlil va konseptual modellashtirish usullari qo‘llanildi. Tadqiqot predmeti sifatida shahar muhitida joylashgan restoran, kafe, qahvaxona, fast food, oilaviy ovqatlanish maskani va ko‘p funksiyali gastronomik obyektlar olindi. Tadqiqot obyekti esa ushbu muassasalarning shahar strukturasidagi o‘rni, funksional aloqalari va arxitektura-muhit yechimlaridir.

3. Natijalar

Tahlil natijasida ommaviy ovqatlanish tizimini shahar muhitida tashkil etishning uch darajali fazoviy modeli aniqlandi: umumshahar markaziy modeli, magistral-servis modeli va mahalla-turar-joy modeli.

1-jadval. Ommaviy ovqatlanish tizimining fazoviy modeli

№	Model	Joylashuv xususiyati	Asosiy talabi
1	Umumshahar markaziy modeli	Markaziy ko‘chalar, biznes hududlari, turistik va tarixiy markazlar	Me‘moriy obraz, piyoda oqimlari bilan bog‘lanish, jamoat makoni bilan integratsiya
2	Magistral-servis modeli	Transport yo‘laklari, bekatlar, savdo markazlari, ishbilarmonlik zonalari	Tez kirish, logistika qulayligi, avtoturargoh, moslashuvchan reja
3	Mahalla-turar-joy modeli	Turar-joy hududlari va mahalla markazlariga yaqin zonalar	Piyoda qulayligi, sokin muhit, oilaviy format, inklyuziv yechimlar

Birinchi daraja — umumshahar markaziy modeli. Bu turdagi obyektlar markaziy ko‘chalar, biznes hududlari, turistik yo‘nalishlar, tarixiy markaz va jamoat faolligi yuqori bo‘lgan maydonlarda joylashadi. Ular nafaqat ovqatlanish, balki imij, rekreatsiya, madaniy aloqa va turizm infratuzilmasining elementi vazifasini bajaradi [4].

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR

Ikkinchi daraja — magistral-servis modeli. Bu turdagi obyektlar yirik transport yo'laklari, bekatlar, savdo markazlari, ishbilarmonlik zonalari va kundalik tranzit harakati kuchli nuqtalarda joylashtiriladi. Ularning asosiy talabi tez kirish, qisqa vaqtli foydalanish, avtoturargoh va piyoda yondashuvining qulayligi, ichki logistikaning aniq tashkil etilishi hamda binoning moslashuvchan rejaviy tuzilmasidir [6].

Uchinchi daraja — mahalla va turar-joy modeli. Ushbu turdagi obyektlar turar-joy hududlariga yaqin joylashib, kundalik ehtiyojni qondiruvchi, aholi uchun qulay, nisbatan kichik ko'lamli va oilaviy formatdagi xizmatlarni ta'minlaydi. Bunday muassasalar uchun piyoda yetib borish qulayligi, sokin muhit, sanitariya-logistika yechimlarining ixchamligi, bolalar va keksalar uchun qulaylik, yashil hududlar bilan yaqin aloqadorlik muhimdir [7].

4. Muhokama

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, ommaviy ovqatlanish obyektlarini faqat tijorat muvaffaqiyati yoki bo'sh yer mavjudligiga qarab joylashtirish yetarli emas. Ularni shahar tuzilmasining ko'p qatlamli tizimi sifatida ko'rish talab etiladi. Chunki ovqatlanish muassasalari kundalik servis, ijtimoiy muloqot, mahalla hayoti, turizm, madaniy iste'mol va urban identitetni bir nuqtada birlashtiradi [5].

Ilmiy adabiyotlarda catering tizimining klasterlashuv xususiyati, markaziy hududlarda yuqori konsentratsiya hosil qilishi, keyinchalik esa tarmoqning ko'proq bo'linib, shahar bo'ylab murakkab tuzilma kasb etishi ko'rsatilgan. Bu holat O'zbekiston shaharlarida ham kuzatilayotgan urban transformatsiyalar bilan uyg'unlashadi [4].

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat aniqlandi: ommaviy ovqatlanish obyektlarining joylashuvi ijtimoiy adolat va hududiy tenglik bilan ham bog'liq. Jamoat xizmatlariga kirish imkoniyatidagi notekislik ayrim hududlarda ortiqcha konsentratsiya, boshqa hududlarda esa servis yetishmovchiligini yuzaga keltiradi. Shu sababli mahalla, tuman va umumshahar miqyosidagi xizmat ko'rsatish ierarxiyasini aniq belgilash, ularni piyoda kirish imkoniyati va transport tarmoqlari bilan bog'liq holda rejalashtirish maqsadga muvofiqdir [7].

5. Xulosa

Tadqiqot natijasida shahar muhitida ommaviy ovqatlanish tizimini tashkil etishning arxitekturaviy-shaharsozlik tamoyillari tizimlashtirildi. Ommaviy ovqatlanish obyektlarini joylashtirishning markaziy, magistral-servis va mahalla darajalaridan iborat uch pog'onali modeli taklif etildi. Mazkur model shahar hududlarining funksional ixtisoslashuvi, aholi harakati, kundalik servis ehtiyoji va jamoat makonlari bilan o'zaro bog'liq holda shakllantirildi.

Shuningdek, funksional integratsiya, piyoda va transport qulayligi, moslashuvchan rejaviy yechim, ekologik barqarorlik va inklyuzivlik tamoyillari ommaviy ovqatlanish muassasalarini loyihalashda ustuvor mezonlar sifatida asoslandi. Ushbu xulosalar shaharsozlik amaliyoti, arxitektura loyihalash jarayoni hamda dissertatsiya tadqiqotlarida metodik asos sifatida qo'llanishi mumkin.

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi farmoni. Lex.uz.
2. United Nations in Uzbekistan. Sustainable Development Goal 11: Sustainable Cities and Communities.
3. Asian Development Bank. Harnessing Uzbekistan's Potential of Urbanization: National Urban Assessment.
4. Ma, D. va boshq. Evolution Characteristics and Causes — An Analysis of Urban Catering Cluster Spatial Structure. ISPRS International Journal of Geo-Information.
5. Wang, W. va boshq. Analysis of the Characteristics and Spatial Pattern of the Catering Industry in the Four Central Cities of the Yangtze River Delta. ISPRS International Journal of Geo-Information.
6. Xiao, Y., Yuan, S. Unraveling the Dynamics of Urban Catering: Analysing the Factors in Shaping Neighbourhood Restaurants Sceneries.
7. Zheng, X. va boshq. Evaluating the accessibility of public service facilities to tourists and residents.

